МОТИВИ ТВОРЧОСТІ Л. ГЛІБОВА

Після видання валуєвського циркуляра про заборону українського друкованого слова один із кураторів Київського навчального округу наказав спалити 500 книг байок Глібова, котрі були призначені для шкіл, як «шкідливе видання, яке не повинне мати місце в народному училищі». Наказ було виконано.

Іван Франко називав Леоніда Глібова «найкращим українським байкописцем».

В «Энциклопедическом словаре Брокгауза и Эфрона» читаємо про байки Глібова, що вони «відзначаються чудовою українською мовою, гумором, знанням народного життя, простотою фабули і ясністю моралі».

«Живу й народну» мову байок Глібова відзначав М. Драгоманов.

Перші байки Леоніда Івановича Глібова (1827—1893) з'явилися 1853 року в «Черниговских губернских ведомостях». І тоді ж, в 50-ті роки, він пише ряд ліричних віршів у дусі пісенно-романтичної поезії 20—40-х років XIX століття. Всього перу Глібова належить 107 байок, написаних українською мовою, понад 48 пісенно-ліричних творів, водевіль «До мирового», 54 вірші-загадки і стільки ж відгадок, 14 акровіршів. Російською мовою створено понад 90 ліричних та близько ЗО сатиричних поезій, 2 п'єси, 4 оповідання, кілька статей, рецензій, фейлетонів.

Звичайно, найціннішим у творчому доробку Л. І. Глібова є його байки. Виводячи байку за рамки традиційних сюжетів, Глібов надає їй то новелістичної, то пісенно-баладної форми, розвиваючи тим самим можливості жанру. Основним естетичним принципом Глібова-байкаря є народність, що, в свою чергу, визначає національну своєрідність його творчості. Байки Глібова відбивають психічний склад, мораль народу, його розум, прагнення, сподівання. Вони повняться українським народним гумором, іронією, промовляють до читачів не тільки прямими висловлюваннями, а й підтекстом.

За часом написання байки Леоніда Глібова поділяють на два періода. До першого відносять ті твори, які були написані в 40—60-ті роки (пізніше всі вони були представлені у збірці 1872 року), до другого — що вийшли з-під авторського пера у 80—90-ті роки.

Байки першого періоду творчості відзначаються злободенністю своєї тематики, мають антикріпосницьку спрямованість. Серед них — всім добре відомі «Вовк та Ягня», «Вовк і Кіт», «Щука», «Мірошник», «Ведмідь-пасічник» тощо.

У написаній 1854 року байці «Вовк та Ягня», сюжет якої був відомий ще в античній літературі, в образі Вовка втілено риси представника влади з його цинічним утвердженням права сильного. Вовк спочатку намагається підвести «юридичну» основу для розправи із беззахисним Ягням. Однак, коли виявляється цілковита безглуздість його аргументів, Вовк цинічно заявляє: «Що ти за птиця?!». І далі, впевнений в цілковитій безкарності, абсолютно не приховує причини своїх знущань над бідолашною твариною:

Як сміло ти мене питати?

Вовк, може, їсти захотів!..

Не вам про теє, дурням, знати! —

І Вовк Ягнятко задавив.

Актуально прозвучала написана у 50-ті роки байка «Мірошник», в якій показано повне банкрутство тогочасної системи господарювання. Абсолютно безпорадний у незвичайних обставинах мірошник Хома не здатний реально оцінити ситуацію, виявляючи натомість своє самодурство і обмеженість: коли греблю прорвало і млин зупинився, він убиває курей, які прийшли напитися води.

Соціальний мотив байки підсилюється авторським зауваженням, яке звучить у висновках байки: «На світі є такі пани». Байка відзначається також своєрідними влучними висловами, які мають фольклорну основу: «Хомі за вухом не свербить», «Води нема й курей чортма».

Структурні особливості байки насамперед в тому, що Глібов відступає від принципу різностопності рядків твору. Натомість відчувається чітка ритмічна організованість рядків із різноманітним чергуванням виразних рим: рівнобіжним і перехресним, що наближає розмір байки до чотиристопного ямба. Цим урізноманітнювалась форма жанру.

Взагалі треба сказати, що, майстерно використовуючи всі закони жанру байки, Глібов пише твори, які часто нагадують невеличкі п'єси з поетично окресленими дійовими особами. Звірі в його творах виступають як втілення конкретних людських характерів з їх негативними рисами і достоїнствами.

Нагадаємо, що відомий німецький теоретик Г. Лессінг ще у XVIII ст. висловив досить цікаву думку стосовно того, чому героями байок є переважно тварини; у них сталий характер, що зразу робить зрозумілою для читача їхню поведінку і ставлення до різних речей. Дійсно, морально-психічні якості тварин — персонажів байок, як правило, всім відомі. І це дає можливість уникнути абстрактної алегоричності в прочитанні байки, герої якої наділені конкретно-людськими .і водночас властивими саме даній тварині рисами характеру: лисиця — хитрістю, вівця — покірністю, ведмідь — грубістю тощо. Часто у своїх байках Глібов сам називає риси характеру, притаманні тим чи іншим звірям:

Зібравсь усякий звір:

Вовки, лисиці з ховрахами.

Зайці дурні, шкідливий тхір

І ще там деяких чимало ...

(«Ведмідь-пасічник»).

Сюжет байки «Ведмідь-пасічник» можна спостерігати і в народних гумореснах, і в мотивах деяких байок Крилева («Медведь у пчел», «Морская сходка»). Мова йде про кругову поруку хижаків з метою утримання у своїх руках влади і обдурювання народу. Ця проблема, яку Глібов переносить на часи пореформеної дійсності, коли нові порядки примусили хижаків шукати нові форми для узаконення свого привілейованого становища, на жаль, ще ніколи не втрачала своєї актуальності. Тож уважно вчитаймося в рядки твору: за пропозицією хитрющої Лисиці на громадській раді пасічником вибирають

відомого медолюбивого злодія, що дає йому можливість вільно (адже громада обрала!), не криючись, красти мед. Але навіть після того, коли злодія вивели на чисту воду, звірі знову дають себе обдурити, виносячи абсолютно алогічний вирок:

Прогнали злодія старого.

Та ще й приказ дали:

Заперти бісового сина

На цілу зиму в берлозі.

Зате завершення цієї історії цілком логічне:

Ведмедику лиха година:

Зарився у лозі,

Дарма, про все йому байдуже.

Лежить та ласує медком.

Заступництво Лисиці призводить до гідного судової комедії завершення і у відомій байці «Щука». Розбійницю Щуку, від якої «у ставу ніхто життя не мав», з великими труднощами «гуртом до суду притаскали, хоча чуби й мокренькі стали». Але Лисиця, якій Щука не раз слала «сотеньку карасиків живеньких або линів гарненьких», пропонує суддям (Ослу, нікчемній Шкапі, двом стареньким Цапам) «у річці вражу Щуку утопити!». Так воно й сталося.

У мові байки неодноразово проступають розповідні елементи: автор вдається до зачину-вступу, вводить розмовну лексику, український народний гумор, дотепне іронізування. Все це свідчить про творче осмислення Глібовим традиційного сюжету («Суд» Боровиковського, «Ведмежий суд» Гребінки). Тонкий психологізм, надання байкам національного. колориту, збагачення жанру за рахунок урізноманітнення форми — все це притаманне байкам Глібова так званого першого періоду, котрі визначають його місце в літературному процесі 40—60-х років XIX століття.

Байки другого періоду творчості письменника відзначаються більш глибоким ліризмом, новелістичним або баладним стилем. Урізноманітнюються живі інтонаційні відтінки мови, з'являються нові теми і образи. Замість звірів-хижаків частіше з'являються Коник-стрибунець, Цуцик, Жаби, Цяцькований Осел, Мальований Стовп, в образах яких засуджується паразитизм, прислужництво, тупоумство, міщанська самозакоханість.

У цілому, до другого періоду належить понад 50 байок, більша частина яких створена за оригінальними сюжетами, інші — поглиблюють і розвивають уже відомі. Так, у байці «Цуцик», сюжет якої розвинуто на основі байки Крилова «Две собаки», Глібов виступає проти лакейського підлабузництва, паразитизму вискочок Цуциків. Але якщо Крилов лише передає розмову дворового Барбоса з кімнатною Жужу, то Глібов вводить і роздуми Бровка в розмові з нікчемним і запанілим Цуциком:

Бач, яким він паном.

Ледачий Цуцик, став.

Даючи оцінку словам Цуцика про служіння на задніх лапах, Бровко промовляє: «Щоб ти сказився!».

Створюючи образ самозакоханого і разом з тим жалюгідного Цуцика, автор використовує відповідні художні засоби: «патлатий Цуцик», «сухенькі лапки», «хвостик чистий», «ледачий Цуцик». Тонкий психологізм відчуваємо в останніх рядках байки, де поведінка Бровка нагадує нам поведінку критично мислячої людини:

Бровко мовчить, і я мовчу,

Води не сколочу...

Художній метод поета-байкаря невіддільний від таких елементів народного фольклору, як приказка і прислів'я, котрі і виступають як засіб словесного гумору, і підсилюють національний колорит, байки. За першооснову вони, як правило, мають народний гумор: «Раденький, що дурненький», «Хлібець їж, а правду ріж», «І не дихне, як не брехне», «Є приказка весела: їж, коли рот ще свіж». У свою чергу, багато афористичних виразів самого Глібова увійшли в народний вжиток. «Ніколи не хвались, поки гаразд не зробиш діла», «Вигадливий язик дорогу промете, і можна вибраться далеко-предалеко» тощо.

За допомогою фразеологічного звороту, характерного вислову, побутово-етнографічних деталей, опису звичаїв, відтворення пейзажу Леоніду Глібову вдалося створити глибоко індивідуалізовані національні характери. Зокрема, байкар критикує ті риси народного єства, яких бажано було б позбутися. Саме про них іде мова у байці «Мальований Стовп», сюжет якої цілком оригінальний. Протиставляючи образи Мальованого Стовпа і живого дерева, Глібов з жалем говорить про тих із нас, хто із «живої деревини» перетворюється у бездушного Мальованого Стовпа, байдужого до інших, бездушного, себелюбного. Рядки байки проникнуті смутком, відзначаються народнопісенним колоритом, що і надає їй ліричності, мальовничості:

Згадалася йому щасливая година,

Як був він деревом, шумів і зеленів,

Як усміхалася червоная калина

І степ широкий серце веселив ...

І причувається — десь пісня за горою

Лунає: «Ой гук, мамо, гук...»

І сльози капають холодною росою...

Кругом його гуде безсонний жук.

Неповторну привабливість надає відтворення знайомого читачеві пейзажу у байці «Цяцькований Осел», де автор описує, як дурне честолюбство Осла Нечипір Громовик («по-вченому Юпітером він звався») задовольняє срібним дзвоником:

Зрадів Осел, у ноги повалився,

Фортуниху у рученьку лизнув

І так з гори чимчикувать пустився,

Що трохи шиї не звернув,

Побіг він навпростець, нічого не минає:

Чи нива, чи баштан — не розбирає,

Толочить і ламає.

На вигоні телят перелякав.

Ускочив у село — всяк очі витріщає,

А він брикає, хвіст задрав,

Аж куряву підняв, —

Собаки гавкають, і дітвора тікає ...

Цяцькований Осел придбав нову біду:

Де не повернеться — усе не до ладу.

Чи шкоду втне — не подарують.

Почують, що дзвенить, — палюгою частують.

Ця яскрава жанрова сценка передає той неповторний національний колорит, що притаманний багатьом байкам Глібова другого періоду творчості і про який у критиці немало в різний час згадувалося.

Досить помітне місце у творчості Глібова займають ліричні поезії, котрі І. Франко назвав «чудовими ліричними п'єсами», а кращі з них вважав «перлинами української лірики». Друкувалися поезії Глібова на сторінках «Черниговских губернских ведомостей», пізніше — в «Основі» і «Черниговском листке».

Журнал «Основа», як відомо, відігравав значну роль у популяризації таких жанрів поетичної творчості, як ліричний вірш, балада, поема, пісня-романс. На його сторінках поряд із Глібовими піснями «Журба», «Летить голуб над полем», «Скажіть мені, добрі люди» надруковано понад сімдесят поезій Т. Г. Шевченка, твори С. Руданського («Повій, вітре, на Вкраїну», «Ластівка», «Сни»), П. Куліша («Кумейки», «Настуся»), В. Кулика («Питання», «Веснянки»), П. Морачевського («На Вкраїну», «Чумаки») та багатьох інших.

Як неодноразово підкреслювалося дослідниками, поезія «Основи» формувалася під могутнім впливом Шевченкової творчості. І це в повній мірі відчувається у ліризмі й мелодійності таких поезій Л. Глібова, як «Думка», «Зіронька», «Веснянка», «Ой не цвісти

калиноньці», «Журба». Остання є найвідомішою з усіх ліричних поезій Глібова. Написана ще в молоді роки і надрукована у 1859 р., поезія «Журба» пізніше була покладена на музику М. В. Лисенком. Вірш починається мелодійними рядками у народнопісенному дусі:

Стоїть гора високая.

Попіл горою гай.

Зелений гай густесенький.

Неначе справді рай.

Поезія сповнена елегійного смутку за молодістю, що минула. Задушевність почуття, втіленого у світлих, прозорих поетичних образах, мелодійність рядка, використання улюблених народною поезією порівнянь, епітетів, пестливих форм та повторів окремих слів зробили цей твір популярним ще за життя автора. Пізніше поезію часто вважали народною піснею. Засобом паралельного зображення картини природи і людських почуттів поет, зокрема, досягає глибини ліризму:

Як хороше, як весело

На білім світі жить!.

Чого ж у мене серденько

І мліє, і болить!

Болить воно та журиться.

Бо вернеться весна,

А молодість... не вернеться.

Не вернеться вона!..

В останні роки творчості Л. Глібов багато писав віршів для дітей, котрі друкував у львівському «Дзвонику». У віршованій формі автор передавав також сюжети народних казок, загадок, надаючи їм особливої своєрідності.

І все ж найбільшу цінність має байкарська спадщина Глібова, якою він і обезсмертив своє ім'я.